

LUND UNIVERSITY

Den borgerliga familjen i haretmet : en europeisk fantasi

Höög, Victoria

Published in:

Lärdomens bilder : festskrift till Gunnar Broberg

2002

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Höög, V. (2002). Den borgerliga familjen i haretmet : en europeisk fantasi. I E. Mansén, & S. Nordin (Red.), *Lärdomens bilder : festskrift till Gunnar Broberg* (s. 149-160). Bokförlaget Atlantis.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Lärdomens bilder

Festskrift till GUNNAR BROBERG

LÄRDOMENS BILDER | FESTSKRIFT TILL GUNNAR BROBERG

ATLANTIS

ATLANTIS

ATLANTIS

ISBN 91-7486-618-4

981998 711681 6
ISBN 91-7486-618-4
SILNVALTA

VICTORIA HÖÖG

Den borgerliga familjen i harem.
En europeisk fantasi

INLEDNING

UNDER 1600-TALET inleddes en ny genre i den europeiska och då främst den franska litteraturen: det orientaliska haremets introducerades som ett litterärt tema. Med Turkiets och Persiens etablerande som stormakter följde ett intresse för Orienten. Vid ett flertal av de europeiska universiteterna blev österländska språk ett obligatoriskt ämne. Emellertid, intresset tog sig andra uttryck än att förbereda studenterna för att läsa bibeln i arabisk översättning. Jean Racine, Jean Chardin, Charles de Montesquieu och lord Byron, för att nämna några av de mest kända författarna, lockades till att skriva romaner och dramer om den mystiska och hemlighetsfulla världen som haremets representade. Den nådde sin fulla gestaltning i måleriet under 1800-talet med verk av Jean-Auguste-Dominique Ingres, Eugène Delacroix och John Frederick Lewis. I bildkonsten konkretiserades stereotypen. Dess lockelse ligger i förmågan att förespegla något nytt, samtidigt som den erbjuder tryggheten i ett ständigt upprepa det välkända. Redan Racines tragedi är en representation av någonting som intuitivt lockar och John Frederick Lewis i sin målning *The Harem* (1849) gör gripbart. Hur ska då stereotypen öppnas: vari ligger dess dragningskraft och igenkännande för den europeiska betraktaren? En studie av haremsgenren i såväl konsten som litteraturen visar att det i första hand handlar om fantasi. Som Ruth Bernard Yeazel påpekar: visserligen var europeerna intresserade av att veta något om de verkliga haremerna, men ännu större

var intresset för hur långt haremets kunde bära som projektion av drömmar och fantasier.¹ I översättningen från arabiskan fick fantasin den första näringen, »harem« översattes med det »förtjudna och hemliga«.²

År 1669 besökte Ludvig XIV av ett sändebud från det ottomanska hovet i Istanbul. Det blev inledningen till en serie av besök från Orienten vid det franska hovet. 1684 och 1686 besökte hovet av sändebud från Siam (Thailand) och 1715 av ett persiskt sändebud.³ Besöken väckte stor uppmärksamhet, vilket kom till uttryck i en växande litteratur av såväl reseskildringar som skönlitteratur. Tre år efter det första besöket hos solkungen i Versailles utgav Jean Racine romanen *Bojæzet* (1672). Här fick haremets sin första rumsliga lokalisering till det ottomanska haremets i Istanbul, hjälptinnan fick namnet Roxane, som därmed inledde en emblematisk gestaltning av friborna kvinnor i fångenskap.⁴

Varför fick denna haremslitteratur ett sådant genomslag? På vilket plan fanns lockelsen, hur möttes den samhällliga diskursen i den individuella fantasin? I både texterna och bilderna uttrycks liknande teman, haremets skildras utifrån betraktarens fantasi om kvinnor, erotik och makt. Det är slående hur lika innehålllet är såväl i romanerna som i bildkonsten. Om vi då är överens om att det handlar om fantasi, vad för sorts fantasier? Är det orientalistiska haremets en förverkligad representation av en maskulin fantasi om ett paradis med obegränsad tillgång till kvinnor? Eller i en politisk version, är haremets ett uttryck för den mörka sidan av den europeiska upplysningsmoderniteten, där maktens sammanvinning i kolonialism och kvinnoförtryck suveränt demonstreras?

Den senare versionen – att intresset för Orienten är ett uttryck för europeisk kolonialism – har fått sin välkända uttolkning i Edward W. Saids bok *Orientalism*.⁵ Den syftade

John Frederick Lewis, *The Harem* (1849).
Privat samling.

till att visa att föreställningarna om Orienten ingick i ett västerländskt mönster av politiskt, ekonomiskt och kulturellt förtryck. I denna tolkning är inga idéer rena, utan beståndsdelar i ideologier som bidrar till att skapa legitimerande berättelser om våld och maktutövning. Saïds bok spänner över många områden. Likväl nämner han inte Montesquieus *Persiska brev*, som utan tvivel torde vara den mest kända och lästa av alla haremsberättelser. I en sådan omfattande studie av orientalismen med anspråk på fullständighet, kan det anses motiverat att skönlitteraturen liksom det omfattande bildmaterialet ska beaktas. En kulturell diskurs, i det här fallet fascinationen för Orienten, kan inte sökas enbart i de teoretiska avhandlingarna och de uttalar politiska texterna. Den symbolskapande betydelsen av litterära och visuella verk rymmer filosofiska dimensioner, om än av annat slag än den akademiska filosofin.⁶ Saïds perspektiv är sannolikt motiverat av hans filosofiska mission: att upplysa utifrån ett opartiskt och objektivt perspektiv, där den förtryckande orientalismen kan uttryckas i en universellt gångbar vokabulär, begriplig i såväl öst som väst.

Mot denna ambition som följer i upplysningsmodernitetens spår ska ett annat perspektiv prövas, som friare blandar empiri med fantasi och skönlitteratur med bildkonst. För vilken är fantasins ontologiska status? Är den inte i kraft av sin föreställningsförmåga en lika stark och omvälvande kraft som saklig objektivitet? Låt oss först enas om att den västerländske voyeuren ser genom sin diskurs; genom att stört förtäras av att de västerländska principerna är suspenderade: för politiskt styrande, för uppfostran, för familjen, för relationerna mellan män och kvinnor. Haremsstereotypen utmanar det etablerade mönstret. I stället råder andra okända principer för det mest välbekanta, makten, familjen och sexualiteten. Det okända hör till fantasin och den delen av vårt medvetande

153

som leker iväg i sina egna banor, okända även för den fantasierande själv. Just för att fantasin inte är ett rike av rena idéer utan drivs av lust och njutning är dess makt så stark. Fantasins ontologi tillåter att materialitet, känsla och reflektion fritt kan blandas, vilket skapar svåråtkomliga och därmed starka bindningar. Med andra ord, fantasin ingår i subjektkonstrueringen och i fallet med haremsfantasin kan det på goda grunder antas att det har med en hel kulturs konstituering att göra, nämligen det moderna europeiska subjektets tillblivelse under två avgörande sekler, 1700- och 1800-talet.

I det följande ska haremsstereotypen beskrivas som en kulturens subjektiva fantasi som bidrar till att skapa nya stereotyper i det framväxande moderna Europa, i det som rör det mest basala i våra liv, makt och kärlek. I haremet är makten centraliserad kring en enväldig man, vars centrala och statiska position bekräftas av slavar, eunucker, kvinnor och barn. Detta utgör en stark kontrast till de framväxande moderna europeiska samhällena, där ett framträdande drag är ständiga omförhandlingar av maktens legitimitet. De moderna politiska rörelserna, från franska revolutionen och framåt, nationalismen, statens expansion, vetenskapen och kvinnömanicipationen, kan alla ses som rörelser i föränderliga maktbalanser som konstituerar de europeiska samhällena.⁷ Om vi prövar att låta den gemensamma nämnaren i den europeiska identiteten för ett tag vara makt, låt se vad som faller ut.

DEN TRADITIONELLA BERÄTTELSEN:
DEN PASSIVISERADE FEMININITETEN

I haremsberättelserna framstår sysslolösheten och den påtvingande passiviteten som iögonfallande. I väntan på att väljas till häskarens nattsällskap, spenderas tiden med de klassiska kvinnliga tidsfördriven, läsning, skrivande och broderi. Här finns en påtaglig likhet med den framväxande europeiska

borgerlighetens kvinnoidal. Trots så skilda världar utgör den kultiverade sysslösheten den gemensamma nämnaren i väntan på att mannen ska komma. Men haremsberättelsen talar rakt ut och tillskriver kvinnorna en liderlighet på ett sätt som förefaller näst intill otänkbart i en europeisk kontext. I Baudiers berömda *Histoire Générale* berättas att harems kvinnor serveras fallolikhnande frukter som gurka, enbart i form av skivor.⁸ Deras sexuella lust bedöms vara så stark att de måste skyddas för sig själva. Den europeiska re-seskilldaren konstaterar i en saklig kommentar att dessa försiktighetsmått speglar den låga uppfattningen om kvinnornas dygd och turkarnas våldsamma svartsjuka.⁹ För givet att kvinnorna är så liderliga, vad kan då hindra dem från att vara odydliga?

I en annan av haremsberättelserna beskrivs hur kvinnorna två och två delar sovrum som mer liknar klosterceller än vanliga rum. Mellan kvinnorna finns en bädd för en svart eunuck, vars uppgift är att vaka över kvinnornas dygd, att deras liderlighet inte driver dem i varandras armar.¹⁰ Detta är det genomgående mönstret i haremet, ingen kontrakt tillåts mellan kropparna, utöver den som är ensidigt riktad och vald av hätskaren. Inte bara eunnuckerna vakar över kvinnorna, utan den mest effektiva övervakningen bedrivs av äldre kvinnor som förlorat såväl livsglädje som skönhet. Förlusten gör dem till grymma och effektiva fångvaktare, som nyckfullt straffar kvinnorna för de minsta förseelser.

Så här långt kan det framstå som att haremsberättelserna saknar explicita paralleller med den europeiska kursen, och att beröringspunkterna finns främst i den individuella hemliga fantasin. I en berömd passage i sin roman *Fåfångans marknad* framhävde den brittiske författaren William Thackeray i en slående formulering likheterna mellan de viktoriaanska kvinnorna och haremsstrukturerna. Visserligen får de europeiska kvinnorna resa på egen hand, beslöjande med

leenden och hattar i stället för slöjor. Men deras själar får bara

beskådas av en enda man, de lyder – inte ovilligt – och samtycker till att stanna hemma som slavar.¹¹ Dock, oavsett hur konkretionen äger rum, som fantasi eller iakttaget skeende blir resultatet materialiter: i båda fallen skapas en passiv kvinna, vars existens enbart beror på förhållandet till den enda mannen. Denna syn på femininitet i Orienten och väst hade en gemensam metafysik i aristotelismens uppfattning om kvinnlighet. Alain Grosrichard hävdar att i den islamska kulturkretsen fanns ett konsekvent förhållningssätt utifrån den gemensamma aristoteliska metafysiken, där män och kvinnor tillskrivs olika ontologisk status. Endast mannen var full substans, det absolut oberoende väsendet som övriga ting är variationer av; kvinnan är attribut till den enda substansen. Liksom essensen har ett otal uttrycksmöjligheter, har mannen ett otal kvinnor som uttryck för sin allmakt: polygami är det naturliga förhållandet för relationen mellan män och kvinnor. En kvinna kan bara begreppsliggöras i förhållande till den manliga essensen, hon saknar självständig existens. För att ytterligare övertyga läsaren citeras kyrkofadern Augustinus rättfärdigande av polygami. Augustinus hävdar att det är naturens princip:

Inre heller har en tjänare många herrar, [...] och när vi läser att en man hade många hustrur när folkets seder tillät det och tiderna uppmuntrade arrangemanget, är det inte emor äktenskaps natur. Flera kvinnor kan bli befruktade av en man, men en kvinna kan inte bli befruktad av flera män – detta är naturens princip – på samma sätt som det är rätt att flera själar är underkastade den enda Guden.¹²

Här erbjuder haremsberättelsen en sekulariserad och moderniserad version av den gammaltestamentliga polygamin. De

palestrinska vita stenhusen är ersatta av haremsinteriören, som i den europeiska fantasin kan över sättas till den framväxande borgerlighetens sammets- och tygdraperade hem. Oavsett detaljerna som skapar igenkännande överförs maktrelationens essentiella karaktär till modernitetens Europa: mannen är den fulländande skapelsen gentemot vilken kvinnan uttrycker sig som ett modus.

DEN NYA FANTASIN OM FEMINITETEN
OCH MASKULINITETEN

Låt oss ett ögonblick problematisera den aristoreiska förmåran. I *Metafysiken* framhävde Aristoteles att Platon med rätta skilt form och materia åt. Men han godtog inte Platons transcendens utan återförde själen till materien. Den rationella själen blev kroppens intelligenta princip, kunskap blev en relation mellan förnuft och materia, inte något skilt från den levande materien.¹³ Spinozas filosofi undergrävde ytterligare en förenklad dikotomi av förnuft och materia. Därmed utmanades den symboliska framställningen av maskulint och feminint.¹⁴

En slutsats av detta är att substansen kräver sitt modus. Utan detta saknas uttryck, genom kvinnans närvaro bekräftas den manliga existensen. Översatt till haremsföreställningen betyder det att just betoningen på manlig makt vingar det andra att tala: den kvinnliga njutningen kan inte existera i ett ensidigt hierarkiskt maktförhållande utan kräver en dialektisk relation. Ansamlingen av kvinnor öppnar för mannens mjukhet, hans maskulinitet möter sitt komplement i vad som liknar ett romantiskt kärleksförhållande.

I en djävres skulle jag vilja hävda att haremsfantasin bereder mark för de nya moderna europeiska föreställningarna om kvinnlighet som pekar mot emancipation och jämställdhet. Stereotypen ger det kvinnliga, i kraft av den överdrivna feminiteten, en imaginär representation som influerar det

framväxande borgerliga kvinnideal. Det iögonfallande i det moderna ideallet ligger i kvinnornas monopol på feminitetens attrå. Det är svårt att hitta någon motsvarande epok i historien som så framhåver kvinnan som njutning, som mjukhet och bärare av innerlig kärlek. Bortta är de tidigare föreställningarna om kvinnor som starka aristokratiska amoröset, vreda gudinnor, kämpande martyrer, kyska nunnor eller praktiga bondmoror. Fram sigger den skira borgerliga husrun, omgiven av make och barn i hemmets ombonade salong. Låt oss avsluta med en bild som kan förankra denna postfeministiska läsning av haremsstereotypen, nämligen John Frederick Lewis målning *The Harem* från 1849.

Två teman utmärker målningen, den konstfulla interiören och en ljustyld gestalning av en hemliknande miljö, närmast en familjescen, med mammor, pappa, barn och tjänare. Kritiker i konsttidskriften *Athenaem* framhöll att konstnären lyckats realisera temat på ett trovärdigt sätt utan att utmana den goda smaken, särskilt den (engelska) kvinnliga känsligheten.¹⁵ Frågan finner sig hur det är möjligt att avbilda en haremsinteriör utan att den verkar främmande eller obscen för betraktaren. Svaret kan ligga i den lyckade transformeringen av haremsstereotypen till en godtagbar europeisk borgerlig diskurs om köns karaktärer.

I en utställningskatalog berättar Lewis att bilden föreställer ankomsten av en ny hustru.¹⁶ Den övriga familjen har samlats för att närvara. Trots att temat borde ha en uppenbar erotisk laddning – det polygama haremet med slavar och kastrerade män – avdramatiserar Lewis situationen genom att låta de olika personerna representera skilda karaktärer och förhållningssätt. En hustru intar en loj och likgiltig attityd, den knäböjande hustrun i centrum av bilden tittar med nyflekna och pigga ögon på den nyanlända kvinnan som intar en blyg hållning. Ett barn halvsover bland kvinnorna. De två

kvinnliga slavarerna och eunnucken som ledagat nykomlingen ser roade och allmänt glada ut. Haremets herre, insvept i mjuka kläder med blommotiv, är en ganska vacker och ung man som srint betraktar antingen eunnucken eller den nya hustrun. Osympatisk är han inte, varken till utseende eller till temperament. Snarare än en erotiskt laddad scen har Lewis gestaltat fridfull familjeidyll, som på en gång är både exotisk och familjär. De svällande divanerna och färgpraktren skapar en hemtrevnad som ger en möjlig identifikation med det viktorianiska hemmet. Just häri ligger stereotypens genomslagskraft, den omskapar det välkända med ny dynamik, tradition förnyas och behåller sin livskraft.

Så tolkar kan haremets tillskrivas en av de stereotyper som bidrog till att konstruera den moderna könsliga subjektiviteten. Den lämnade material till en gemensam kulturell omkodning av maskulinitet och femininitet som blev en av de mest iögonfallande diskursiva inslagen i modernitetens framväxt. Emellertid, en betraktelse finner sig nu när moderniteten efterträts av sitt postscenario. Ett frapperande inslag i det västerländska haremsmåleriet och den västerländska litteraturen är frånvaron av en entrydigt maskuliniserad ond despot. Även Montesquieus *Usbek i Persiska brev* har goda avsikter och menar sig älska sina kvinnor. I bildkonsten är den stereotypa Herkulesmaskuliniteten med svällande muskler och kortklippt hår frånvarande. Det är kärleksfulla män som gestaltas, som kan njuta och värnar om sina kvinnor. I haremsbilderna tons könskillnaderna ner. De rymde ett symboliskt löfte om en tolerant humanitet som inte kom att infråsas under 1800- och 1900-talen. Kanske först i detta nya sekel kan det kvinnliga och manliga mötas på det sätt som förmoderniteten ingav en förhoppning om.¹⁷

LITTERATUR:

- Floyd, Genevieve, *Det manliga förnuftet. Manligt och kvinnligt i västerländsk filosofi*. Stockholm: Thales, 1999.
- Foucault, Michel, *Power/Knowledge. Selected interviews & Other Writings 1972-1977*. New York: Pantheon Books, 1980.
- Grosrichard, Alain, *The Sultan's Court. European Fantasies of the East*. London: Verso, 1998.
- Hansen, Thorkild, *Det lyckliga Arabien. En forskningsfärd 1761-1767*. Stockholm: Forum, 1964.
- Höög, Victoria, *Upplysning utan förnuft. Begär och frihet hos Thomas Hobbes, John Locke, David Hume och Montesquieu*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings förlag, 1999.
- Mernissi, Fatima, *Drömmar om frihet. Berättelser från min barndoms harem*. Stockholm: Norstedts, 1994.
- Montesquieu, Charles de Secondat, *Persiska brev*. Stockholm: Forum, 1978.
- Mulvey, Laura, *Visual and Other Pleasures*. Indianapolis: Indiana University Press, 1989.
- Said, Edward W., *Orientalism*. Stockholm: Ordfront, 1993.
- Yeazell, Ruth Bernard, *Harems of the Mind. Passages of Western Art and Literature*. New Haven and London: Yale University Press, 2000.

NOTER

1. Se Ruth Bernard Yeazell, s. 30.
2. A.a., s. 1.
3. Alain Grosrichard, s. 24.
4. Den centrala kvinnogestalten i Montesquieus *Persiska brev* har samma namn.
5. Den svenska utgåvan innehåller en översikt av orientalismen i Sverige av Sigrid Kahle.
6. Se t.ex. Laura Mulvey.
7. Perspektivet är inspirerat av Michel Foucault.
8. Alain Grosrichard, s. 142.
9. Ibid.
10. Alain Grosrichard, s. 141.
11. Yeazell, s. 3.
12. Citerat efter Grosrichard, s. 145.
13. Genevieve Floyd, s. 30 ff.
14. A.a., s. 14.
15. Citerat efter Yeazell, s. 223.
16. Ibid.
17. Även om modus ponens inte kan tillämpas i detta faller, så gäller slutledningsreglerna för konjunktion, dvs. V+P = Sant.